

Interview

Een hele carrière, met een halve baan: een interview met Rineke van Daalen

Pepijn Fraai

Vrije Universiteit Amsterdam
p.r.a.fraai@student.vu.nl

Foto: Pepijn Fraai

Rineke van Daalen

- Geboren in 1947 te Bergeijk
- 1973 – Docent/onderzoeker aan de Universiteit van Amsterdam
- 1987 – Promotie onder Abram de Swaan met het proefschrift *Klaagbrieven en gemeentelijk ingrijpen Amsterdam: 1865-1920*
- 2005 – Publicatie van haar eerste boek: *Overgebleven werk: Kinderen tussen de middag op school*

Wie is Rineke van Daalen?

‘Sommige problemen blijven bestaan. Ze worden als problemen herkend, maar ze laten zich niet temmen’ (Van Daalen 2022a). Met deze woorden opent Rineke van Daalen een van de vele blogposts op haar website. Het is een terugkerend thema in haar onderzoek. De schaduw van het verleden oefent nog altijd invloed uit op het heden; zonder het perspectief van het verleden kunnen wij hedendaagse kwesties niet volledig begrijpen. Zonder het verleden uit het zicht te verliezen werpt Rineke sinds de jaren zeventig een sociologische blik op actuele vraagstukken. Haar onderzoek aan de Universiteit van Amsterdam richtte zich op thema’s als de gezondheidszorg, gezinnen, het onderwijsstelsel en klassenrelaties binnen meritocratische samenlevingen. Inmiddels is ze met pensioen, maar heeft ze de sociologie nog zeker niet achter haar gelaten: ze geeft nog regelmatig boeken uit en schrijft met veel plezier blogposts voor op haar website. Op een zonnige namiddag in mei wierp Rineke een terugblik op haar – in haar eigen woorden – ‘deeltijdloopbaan’ in de sociologie.

Rinekes carrière begon in 1966 toen ze van Brabant naar Amsterdam verhuisde om sociologie en antropologie te studeren. De studies waren gecombineerd tot het kandidaatsexamen, waarna studenten voor één van de twee disciplines moesten kiezen. Rineke koos voor sociologie: ‘Elders doen ze het anders: dat vond ik een bevrijdende gedachte, maar sociologie leek me omvattender’. Toch geeft ze zelf aan dat ze de twee disciplines niet als geheel verschillend ziet. ‘Ik heb voor sociologie gekozen maar, qua manier van onderzoek doen ben ik meer een antropoloog. Hoe ik te werk ga is niet heel sociologisch, ten minste, ik ken weinig collega’s die dat op die manier doen’.

Ze is en was vooral geïnteresseerd in het direct observeren van sociale contacten en de omgang tussen mensen. Het onderzoeken van deze interacties was niet per se gebonden aan een discipline, het was eerder dat het omvattende karakter van de sociologie haar de mogelijkheid gaf om haar nieuwsgierigheid te volgen.

De Amsterdamse School

Het einde van de jaren zestig waren spannende, marxistisch georiënteerde tijden in de Amsterdamse sociologie. Van sociologen werd verwacht dat hun ambt iets radicaals en activistisch moest aannemen. Een ommekeer kwam toen Norbert Elias in 1970 een positie als gastdocent aan de UvA kreeg aangewezen. Met behulp van Johan Goudsblom verspreidden zijn ideeën zich al snel door de sociologische afdeling van de universiteit. Waar marxistische stromingen werden gekarakteriseerd door een vrij dogmatische conceptualisering van de maatschappij, waren de theorieën van Elias – uitgeoefend via figuratieanalyse – een stuk opener van aard.

Rineke kreeg na haar afstuderen in 1973 een deeltijdsfunctie aan de universiteit.

De ideeën van Elias spraken haar al snel aan: ‘Elias was voor mij een hele opluchting, omdat zijn sociologie niet de druk gaf om één bepaalde opvatting naar voren te schuiven’. Centraal stond de analyse van processen en dynamiek. Concepten die in de maatschappijwetenschappen vaak uit elkaar werden getrokken – individu en samenleving, micro en macro – werden gezien en geanalyseerd als een dynamisch geheel. Harde grenzen tussen disciplines vervaagden, de nadruk kwam te liggen op mensen als onderdeel van dynamische historische processen. Onder aanvoering van Elias, Goudsblom en De Swaan, maar ook door de invloed van collega-sociologen ontwikkelde een deel van de faculteit zich tot wat bekend kwam te staan als ‘de Amsterdamse School’ (zie Van Heerikhuizen 2014). Rineke kijkt er zelf met plezier op terug:

Het was een levendige periode, ik vond zelf de samenwerking met sociaal-historici heel leuk – mensen zoals Bernard Kruithof kwamen dan bij bijeenkomsten van ons – en ik vond het belangrijk dat we samenwerkten met psychologen als Wouter Gomperts. Rondom Abram de Swaan had zich een gevarieerd gezelschap aan promovendi verzameld. Een groep mensen die elkaar vonden in hun denken en die daar vorm aan probeerde te geven.

Het vormgeven aan ideeën werd verder doorgezet in het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, dat in 1974 werd opgericht. Het blad werd voor sociologen een belangrijk medium: ‘Nog steeds zoek ik vaak iets in een van de artikelen op’. De stukken die werden uitgegeven resulteerden volgens Rineke tot inzichten die tot op de dag van vandaag nog steeds zeer bruikbaar zijn. Ook genoot de Amsterdamse School bekendheid onder een breder publiek; overtuigingen kregen regelmatig gehoor in kranten en andere media bestemd voor mensen buiten academische instituties. Figuratiestudies waren echter niet overal even populair – Rineke heeft er zelf nooit last van gehad, maar kan zich voorstellen dat het voor anderen overkwam als een vrij gesloten gemeenschap: ‘Ik denk dat er ook mensen zijn geweest die er een enorme hekel aan hebben gehad, het werd door sommigen gezien als een soortement van sekte’.

Een eigen wending

Rinekes transitie van universitair docent tot promovendus ontstond op een ongeforceerde en natuurlijke wijze, in haar eigen woorden: ‘ik rolde er een beetje in’. Ze kwam terecht in de vakgroep Verzorgings sociologie, onder leiding van Abram de Swaan. Hem leek het een goed idee om in het historisch archief te zoeken naar reacties van burgers op gemeenteambtenaren die in hun eigen domein – zoals hun huis of ander particulier grondgebied – kwamen. Toen ze bij het gemeentearchief

hiervoor naar onderzoeksmateriaal op zoek ging, gaf een medewerker haar een ‘minuscuul mapje’ met klaagbrieven van burgers over storende ervaringen op de tram.

De gemeentearchivaris vond het mapje ‘van nul tot generlei waarde’, maar mij intrigeerden die brieven enorm. Ik raakte erdoor gefascineerd. Bram de Swaan vond het ook interessant, en die liet me dat gewoon doen. Ik begon met de tram en breidde mijn onderzoek geleidelijk uit.

Het onderzoek werd onder andere aangevuld door klaagbrieven naar de Gezondheidscommissie en Publieke Werken. Beetje bij beetje verzamelde en analyseerde ze de brieven om hierdoor een beeld te vormen van burgerlijke houdingen tegenover de gemeente.

Het interessante van de brieven was dat er dialogen in waren opgeschreven; het waren kleine scènetjes uit het dagelijks leven, je zou het na kunnen spelen. Het aantrekkelijke was dat de beschrijvingen leken op observaties. Die brieven hadden een beetje dezelfde aantrekkelijkheid als rechtstreeks observeren in de tram. Natuurlijk werden die brieven geschreven met een specifiek doel: de gemeente tot actie bewegen. Maar als je dat incalculeerde gaven de scènes een prachtig beeld van toen.

Rinekes brievenonderzoek werd sterk beïnvloed door de ideeën van de Amsterdamse School; het was een historisch onderzoek waarin de relatie tussen overheid en burger via klaagbrieven als ‘deel uitmakend van in ontwikkeling verkerende sociale figuraties’ werd weergegeven. In de jaren waarin ze zich met haar onderzoek bezighield werd de verzorgingsstaat in toenemende mate door academici geschetst als een onderdrukkend instituut dat burgers van bovenaf werd opgelegd. Christopher Lasch beschrijft een uitbreidende overheid in *Haven in a Heartless World* (1977) als een samenzwering tussen ‘professionals’ en de staat ten koste van de familiestructuur van de burger. Rinekes uiteindelijk proefschrift, *Klaagbrieven en Gemeentelijk Ingrijpen Amsterdam: 1865-1920*, schetste een genuanceerder beeld. Burgers vroegen – ook vóór de toegenomen invloed van overheid en professionele beroepsbeoefenaars – zélf om meer overheidsbemoedening. Haar resultaten zijn een voorbeeld van de nuttige wijze waarop haar persoonlijke interesse in interacties is te combineren met de figuratieanalyse van Elias; iets wat op zijn beurt leidde tot doordachte inzichten over de dynamische relatie tussen overheid en burgers.

Achteraf reflecterend merkt Rineke op dat haar onderzoek erg ad hoc was georganiseerd in vergelijking met het onderzoek van nu. Het was een geleidelijk proces waarin ze eens in de zoveel tijd een artikel schreef over haar langzaam groeiende archief van klaagbrieven. Ze kreeg veel ruimte om haar interesses na te streven en haar onderzoek uit te breiden zonder dat ze zich zorgen hoefde te maken over de financiering van haar project.

Vroeger, als je werkte op de universiteit, had je zoveel procent onderzoek en zoveel procent onderwijs – ik geloof dat de verhouding veertig-zestig was. Je hoefde je geen zorgen te maken over financiering. Dat had als voordeel dat je heel individualistisch te werk kon gaan.

Projecten aan universiteiten worden tegenwoordig gesubsidieerd via drie geldstromen; de eerste omvat subsidiëring vanuit het rijk en de collegegelden, de tweede en derde komen vanuit externe bronnen die competitief worden verworven. Externe financiering dekt echter vaak maar deels de kosten van een project, in welk geval een gedeelte van de eerste geldstroom ook richting het dekken van deze overige kosten moet gaan. Dit beperkt de autonomie van universitaire instellingen in het verdelen van hun inkomen, geld van buitenaf heeft steeds meer invloed gekregen. Met het hedendaagse systeem van projectbeurzen wordt er veel meer nadruk gelegd op het hebben van een concreet onderzoeksplan voordat een onderzoek van de grond kan komen. Dat ziet Rineke als een enorme beperking. Ze vindt dat de toegenomen invloed van externe financiering de dynamiek van universitaire carrières enorm heeft doen veranderen. ‘Ik vind het verschrikkelijk hoeveel tijd mensen moeten besteden aan het aanvragen van projecten waar uiteindelijk niks van komt.’

Een nieuwe tijdperk

De invloed van de Amsterdamse School op haar latere onderzoek is nog altijd merkbaar, maar ze heeft er steeds meer een eigen draai aan gegeven. Haar onderzoeksmethodologie werd het meest geïnspireerd door Erving Goffman en Norbert Elias, in combinatie met elkaar.

Elias is voor mij belangrijk omdat hij de gangbare relatie tussen individu en samenleving systematisch ter discussie stelt en omdat hij ieder onderwerp dynamisch bekijkt. Goffman laat zien dat directe interacties, in elkaars aanwezigheid, een relatieve autonomie hebben ten opzichte van structuren en rollen.

Rineke heeft haar unieke onderzoekstijl onder andere toegepast om meer inzichten te verkrijgen over de rol van het ‘verwaarloosde midden’ in de Nederlandse meritocratie. Zo gaat zij in haar boek *Het vmbo als stigma* in op het vmbo als onderdeel van een bewegend historisch proces, waarin de interacties tussen leerlingen en leraren individueel worden opgenomen én als onderdeel van de historische dynamiek.

Naast het verrichten van onderzoek heeft Rineke ook met veel plezier gedoceerd

aan de universiteit. Ze hecht veel belang aan het onderwijs en vindt het jammer dat er vanuit de onderwijsinstelling minder prestige en aandacht wordt gegeven aan onderwijs dan aan onderzoek.

Ik vind het heel belangrijk dat het onderwijs optimaal is, ook voor mensen die niet per se de wetenschap in willen gaan. Dat je iets studeert waaraan je echt iets hebt, en waar je ook creatief mee aan de slag kunt gaan.

Ze noemt de scheiding tussen theorie en empirie misplaatst, zeker in sociologisch onderzoek maar ook als iets wat de praktische toegevoegde waarde van sociologie kan verminderen. Er ontstaat een kloof tussen theoretiseren en onderzoeken. Om dit probleem voor sociologen te overbruggen heeft Rineke honderden studenten naar Beckers *Tricks of the Trade* verwezen, en naar het hoofdstuk 'On Intellectual Craftmanship' uit *The Sociological Imagination* van C. Wright Mills. Beide auteurs leggen een nadruk op de toegevoegde waarde van de 'sociologische blik'. Mills legt onder andere nadruk op sociologische verbeeldingskracht; het bekijken van vraagstukken vanuit verschillende perspectieven om hierdoor een volmaakter beeld te vormen van de samenleving. Via het vak 'Sociologie als ambacht' heeft Rineke geprobeerd deze sociologische blik aan haar studenten mee te geven.

Veranderende carrières

Rineke merkt op dat haar academische carrière als socioloog moeilijk te vergelijken is met het carrièretraject van hedendaagse sociologen. Ondanks het feit dat ze wel veel onderzoek heeft gepubliceerd – ook onderzoek met een internationale reikwijdte – en ondanks de vele uren die ze door de jaren heen in haar werk als universitair docent heeft gestoken, verwijst ze nog altijd naar haar functie aan de Universiteit van Amsterdam als een 'halve baan'. 'Het is een carrière die je nu niet meer voor kan stellen – het is eigenlijk heel ouderwets. Ik werd universitair docent en dat ben ik altijd gebleven; ik ben nooit hoofddocent geworden.' Gedurende haar promotietraject zijn Rinekes twee kinderen geboren, haar proefschrift draagt ze in het voorwoord aan beiden op. Ze heeft veel voldoening gehaald uit het combineren van haar rol als moeder en haar werk aan de universiteit. De afwisseling tussen het cerebrale academische werk en het 'aardse' van moederschap heeft ze altijd als prettig ervaren. Wel merkt ze op dat ze niet erg ambitieus is geweest. Dit was niet terug te zien in de kwaliteit of de frequentie van haar publicaties, maar ze heeft zich tijdens haar loopbaan nooit ingespannen voor promoties. Achteraf bekeken vindt ze dat ze wel wat meer avontuurlijk had kunnen zijn. Toch waardeerde ze de vrij-

heid die deze afwisseling haar gaf en vond ze het fijn dat het vanuit de universiteit mogelijk was om in deeltijd te werken. Tegenwoordig is het moeilijk om soortgelijke deeltijdsfuncties aan academische instituties te vinden.

Veel collega's die opkwamen in de Amsterdamse School zijn inmiddels gepensioneerd, en het gezamenlijke paradigma waar in de latere decennia van de vorige eeuw zoveel belangstelling voor was heeft in de Nederlandse sociologie aan belang verloren. Johan Goudsblom overleed in 2020, en tijdens een congres ter ere van zijn werk – in het voorjaar van 2022 – leek 'de UvA vooral vertegenwoordigd door gepensioneerden en door studenten die meehielpen bij de organisatie van de conferentie' (Van Daalen 2022b). Een teleurstellende observatie, vooral omdat een analyse van dynamiek en langetermijnprocessen interessante inzichten zou kunnen bieden over relevante hedendaagse kwesties, denk bijvoorbeeld aan maatschappelijke vraagstukken rondom klimaatverandering. Toch zijn de ideeën die voorkwamen in de Amsterdamse School elders in de wereld zeker niet uitgestorven: er is nog steeds een wereldwijde gemeenschap aan academici die zijn beïnvloed door de denkwijze van zowel Norbert Elias als Johan Goudsblom (The Norbert Elias Foundation 2017).

Rineke hecht tijdens haar pensioen veel waarde aan haar vrijheid. Ze vindt het fijn dat ze zich voornamelijk kan richten op onderwerpen die haar echt interesseren, en waardeert de zelfstandigheid die haar website haar geeft in het publiceren van korte teksten. Haar twee nieuwste boeken, *Omgaan met ongelijkheid. Over het oude leren en het nieuwe werken* (2019) en *Families op de markt – De Albert Cuypmarkt* (2021), een onderzoek naar generaties marktkooplieden op de Albert Cuypmarkt in Amsterdam, heeft ze via Brave New Books zelf gepubliceerd. Aan huidige studenten sociologie geeft Rineke graag het volgende mee: 'Kijk naar buiten, bestudeer het bijzondere van het alledaagse. Dat is iets wat de meeste anderen niet doen, en het geeft inzichten waarmee je iets kunt toevoegen aan het denken over sociale kwesties'.

Literatuur

Daalen, Rineke van (1987) *Klaagbrieven en Gemeentelijk Ingrijpen Amsterdam: 1865-1920*. Amsterdam: Sociologisch Instituut Universiteit van Amsterdam.

Daalen, Rineke van (2022a) *Van oude kwesties die niet voorbijgaan...* Verkregen op 17 mei 2022, <https://rinekevandaalen.nl/2022/04/19/van-oude-kwesties-die-niet-voorbij-gaan/>.

Daalen, Rineke van (2022b) *Eerbetoen aan Johan Goudsblom*. Verkregen op 20 mei 2022, <https://rinekevandaalen.nl/2022/03/30/gouds-bloms-nalaten-schap/>.

Heerikhuizen, Bart van (2014) *Honderd jaar sociologie-onderwijs aan de Universiteit van Amster-*

dam. *Lezing bij de oprichting van de Kring van Amsterdamse Sociologen*. Verkregen op 18 mei 2022, <http://bartvanheerikhuizen.nl/2014/03/honderd-jaar-sociologie-onderwijs-aan-de-universiteit-van-amsterdam-lezing-bij-de-oprichting-van-de-kring-van-amsterdamse-sociologen-2007/>.

Lasch, Christopher (1977) *Haven in a Heartless World: The Family Besieged*. New York: Basic Books.
The Norbert Elias Foundation (2017) *People*. Verkregen op 20 mei 2022, <http://norbert-elias.com/about-elias-foundation/elias-community-worldwide/>.

Over de auteur

Pepijn Fraai is derdejaars student sociologie, en literatuur en samenleving aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij is geïnteresseerd in vraagstukken rondom sociale mobiliteit, onderwijs, identiteit en onderzoeksmethodologie. In de toekomst hoopt hij deze interesses verder na te streven.